

6. Масненко В. В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості. Український історичний журнал. 2002. № 5. С. 49–62.
7. Нагорна Л. П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 328 с.
8. Оглоблин О. Люди старої України. Мюнхен, 1959. 328 с.
9. Переяславсько-Московський договір 1654 року: а) «Прохання по пунктах Богдана Хмельницького про підтвердження колишніх їх прав і вольностей і про суди і про інше» 1654, лютого 17. Чигирин. Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. Додатки. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2003. С. 366–372.
10. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська державна ідея XVII–XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. Київ, 1997. 368 с.
11. Струкевич О. К. Історія України: підручник для 8 кл. загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Грамота, 2016. 272 с.
12. Яковенко Н. М. Нова доба – нові підручники. Про потребу дискусії над підручниками з історії України. URL: <http://www.novadoba.org.ua/data/metod/yakovenko.rtf>.

КОНЦЕПЦІЯ ШКІЛЬНОГО ПІДРУЧНИКА З ІСТОРІЇ: ПОШУКИ І ДОСЯГНЕННЯ

Мартинчук Інна

The author considers the reflection of such a phenomenon as historical memory in the school textbook of history. Formation of the historical consciousness of youth occurs in the process of systematic study of history, therefore, the significant influence on historical memory is the knowledge gained in the general education school. The concept of a school textbook should reflect national priorities, be a means of integrating historical science and education, and have a patriotic orientation.

Key words: *historical memory, historical consciousness, school textbook of history, textbook creation.*

Історична пам'ять, частіше за все, розглядається як культурна спадкоємність поколінь і чинник формування національної ідентичності. За словами історика І. Гирича, історична пам'ять «є вираженням суспільного уявлення про своє минуле, коли суспільство виробляє певний узагальнений стереотип ставлення до історичних подій, персонажів історії, усталену галерею позитивних і негативних героїв минулого. Історична пам'ять є однією зі складових частин національної свідомості. Тільки за наявності спільної історичної колективної пам'яті є підстави

твердити про належність тієї чи іншої людини до однієї національної спільноти. Ні територія, ні етнічна належність, ні спільність господарського інтересу не є визначальними для категорії «нація». Саме спільність історичної долі й національного почуття, яка ґрунтується на спільній історичній пам'яті, – головний чинник формування нації» [1].

Зрозуміло, що історична пам'ять – як індивідуальна, так і колективна – це свідомий вибір особистості і суспільства, це, передусім, певне бачення зв'язку між минулим, сьогоденням і майбутнім. Як слушно висловила Л. Нагорна: «Головне – не збитися на манівці цинізму й нігілізму, пропускати через розум і серце усю доступну інформацію, протистояти навіюванню й оманливим чарам. І завжди пам'ятати – майбутнє народжується сьогодні, і воно за нашого бажання буде таким, яким ми спочатку, використовуючи певні матриці минулого, намалюємо його у своїй уяві» [4, 318].

Серед факторів, що впливають на формування історичної пам'яті, дослідники виділяють соціально-економічні умови розвитку суспільства, ідеологічні установки, ставлення до історичної науки, а також – державні вимоги до викладання історії в середній та вищій школі. На процес формування історичної свідомості сучасної молоді впливають всі перераховані фактори. Однак формування історичної пам'яті на науковій основі відбувається в процесі систематичного вивчення історії. І тут, в першу чергу, необхідно відзначити вплив знань, отриманих на уроках історії. Адже шкільна історична освіта є основою формування і розвитку національної самосвідомості та історичної пам'яті підрастаючого покоління.

Акцентуючи увагу на історичній пам'яті як чинника формування національної свідомості, процитуємо відомого українського історика Я. Грицака: «Для сучасного українського історика – а надто того, який творить нові синтети і пише нові підручники, найважливішою метою є редефініція старої та творення нової української ідентичності» [5].

Підручник історії як предмет дослідження залишається на сьогоднішній день пріоритетною проблемою для обговорення педагогічної громадськості в першу чергу тому, що він залишається домінуючим засобом навчання сучасної шкільної освіти. Проблеми змісту та структури шкільних підручників історії розглядали в своїх працях Н. Яковенко, Л. Нагорна, К. Баханов, П. Вербицька, І. Гирич, Л. Зашкільняк, О. Пометун та ін. Однак різні погляди на принципи відбору навчального матеріалу, ступінь ідеологічної складової та структурування змісту шкільних підручників залишають проблему підручникотворення відкритою.

Зрозуміло, що зміст шкільних підручників повинен бути спрямований на формування в учнів ціннісних орієнтацій, ключових компетенцій, критичного мислення, виховання патріотизму, громадянськості та міжнаціональної толерантності. При цьому необхідно посилити акцент багатонаціонального та поліконфесійного складу населення країни як

найважливішої особливості національної історії, а сам процес формування історичної пам'яті на уроках історії повинен відрізнятися системністю, цілеспрямованістю і послідовністю.

Але тут виникає проблема достовірності та об'єктивності знань, які в свою чергу залежать від концепції шкільної історичної освіти, погляду авторів підручників на історичні події і від позиції самого вчителя як носія інформації.

Шкільні підручники історії, видані за період незалежності, умовно можна поділити на три «покоління», кожне з яких має свої специфічні риси, пріоритети і недоліки.

Повноцінне викладання вітчизняної історії як самостійного навчального курсу починається з 1991/92 навчального року. Історія викладалась з 5-го по 11-й класи. Так зване «перше покоління» українських підручників з історії надійшло до середніх шкіл у 1994–1996 рр. Авторами підручників, як правило, були найвидатніші історики, тому змістовна частина віддзеркалювала наукові досягнення, точку зору вченого на історичне минуле. Крім цього, велике значення відігравав регіональний фактор. За твердженням І. Гирича, Україна першою серед країн СНД створила повний комплект власних підручників із всесвітньої історії та історії України, що викладаються у загальноосвітніх навчальних закладах [2, 382].

Пріоритетами відбору змістовної частини підручників цього періоду було доведення самостійності історичного розвитку України, формування її державності, проведення своєрідного духовного кордону між Україною та сусідніми державами [3, 53]. Тому, в аналітичній записці, розробленій українськими і європейськими фахівцями – учасниками Міжнародного діалогу, недоліками змістовної частини українських підручників зазначені певна ідеологізація, політизація, нетерпимість та схематизація історичного процесу [6, 343–344].

У підручниках другого покоління розв'язувалися вже інші завдання. І річ не в тому, що попередні завдання вважалися виконаними, навпаки, для їх успішної реалізації та для досягнення задекларованої державою мети – крокування до спільного європейського дому – необхідно було шукати точки дотику, відкритості, бачити спільні як з Європою, так і з Росією моменти історичного розвитку, а отже, долати непорозуміння національної свідомості.

Після вступу України у 1995 р. до Ради Європи розпочався активний процес співробітництва з європейськими фахівцями в галузі підручничотворення. Це, зокрема, виявилось у проведенні ряду міжнародних семінарів та конференцій, присвячених процесам реформування української шкільної освіти та питанням створення нової «європейської» концепції шкільного підручника історії України.

Грунтовний аналіз шкільних підручників історії України здійснила група університетських викладачів-істориків під керівництвом Н. Яковенко у 2008 р. За підсумками Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії «Шкільна історія очима істориків-науковців» було зроблено висновок про те, що шкільні підручники в цілому відповідають чинній навчальній програмі, однак, на жаль, не відповідають ні державному стандарту, ні сучасному стану історичної науки, ні потребам суспільства. Відсутність концепції історичної освіти в Україні та недостатній зв'язок учених з авторами підручників призвели до низки суттєвих недоліків концептуального та методологічного характеру [7, 42].

У сучасних умовах до шкільних підручників історії «нового покоління» висуваються конкретні вимоги, які акумулюють досягнення й недоліки попередніх років. У першу чергу шкільний підручник повинен бути толерантним, об'єктивним, нейтральним та відкритим. Навколишній світ різноманітний і багатогранний, тому неможливий повний опис його під одним кутом зору та створення єдиної і вичерпної теорії. Відповідно і підручник з історії, щоб більш точно відображати історичну реальність, не може спиратися на єдину теорію, а повинен відображати її з різних сторін. Потрібно уникати закритого викладення минулого, а показувати різнобічні аспекти, аналізуючи їх. Підручник повинен бути не стільки ретранслятором історичних знань, скільки повинен бути спрямований на формування учнівських компетенцій, які конкретизуються у контексті певного курсу історії, певної навчальної теми.

Висвітлюючи історію нашої країни потрібно також враховувати і відображати історію етнічних груп, що проживали чи проживають на території України і всіх земель, що входять до складу України, не протиставляти і таким чином написати історію держави, де акцент робиться на спільності історичного розвитку різних регіонів, вказуючи при цьому на їхні соціальні, історико-культурні особливості.

Слід відзначити, що останнім часом спостерігається активізація взаємодії українських і європейських педагогів та істориків. Питаннями оновлення змісту шкільної історичної освіти активно займаються як історики-науковці, так і вчительство. Всеукраїнська Асоціація викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба» за сприяння Міністерства освіти і науки, державних, громадських організацій, Фонду «Пам'ять, Відповідальність і Майбутнє» («EVZ»), європейської Асоціації викладачів історії EUROCLIO проводить семінари, конференції, метою яких є обговорення змін до викладання історії у середніх навчальних закладах, зокрема – інтеграції курсів у новій українській школі (наприклад, семінар «Виклики викладання та досвід апробації курсу «Історія: Україна і світ» (10–11 класи), який відбувся 28–29 листопада 2017 р., м. Львів). Саме ідея інтеграції навчальних курсів історії стає все більш актуальним напрямом розробки підручників «нового покоління».

Сучасний шкільний підручник з історії повинен стати засобом інтеграції історичної науки і освіти, виконання державних вимог щодо сприяння формуванню історичної свідомості української нації.

Отже, важливим результатом роботи науковців і вчительства є те, що українська громада нарешті усвідомлює важливість трансформації історичної пам'яті та формування національно-громадянської ідентичності у сучасній молоді. Цим і пояснюється підвищений інтерес до питань розвитку шкільної історичної освіти, ідеї її реформування.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гирич І. Історична і колективна пам'ять: що це? URL: <http://www.i-hyrych.name/Misc/Rethinking/NationalMemory.html>.
2. Гирич І. Українська історична пам'ять, шкільні підручники і освіта. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід [Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін.]; за загальною редакцією Ю. Шаповала. Київ: ІПЕНД, 2013. С. 326–392.
3. Гирич І. Чи суперечить національний міф історичній правді? Українська історична дидактика: Міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії): Збірник наукових статей. Київ: Генеза, 2000. 368 с.
4. Нагорна Л. П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. Київ: ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 328 с.
5. Грицак Я. Нація створюється з досвіду співіснування. Парадокси національної ідентичності. День. 2007. № 178. URL: <http://www.day.kiev.ua/189810/>.
6. Гунєке Фр. Деякі підсумки міжнародного практичного семінару по шкільних підручниках. Українська історична дидактика: Міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії): Збірник наукових статей. Київ: Генеза, 2000. 368 с.
7. Шкільна історія очима істориків-науковців. Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України. Упоряд. та ред. Н. Яковенко. Київ, 2008. 121 с.